

Inngangur



Inngangur

Orð og hugtøk

Náttúrusøga

felagsheiti fyri dýralæru, plantulæru og jarðfrøði. Síðani hálvu 19 øld eisini partur av menningar-læruni. *en. natural history.*

Vistfrøði

frøðigreinin um sambandið millum livandi verur og umhvørvi teirra. *en. ecology.*

Bruttotjóðarúrtøka

tað sum verður framleitt í einum búskapi í lutfalli til hvussu nógv fólk eru í búskapinum. Styttist BTÚ. *da. bruttonationalprodukt.*

Tilfeingisfrøði

Tað sum tit nú fara í holt við er ein nýggj lærugrein. Tað er ikki bara ein nýggj lærugrein, men eisini ein roynd at menna eitt tvørfakligt hugskot til eina sjálvstøðuga lærugrein. Lærugreinin hevur støði bæði í Føroyum og í alheiminum. Tvíbytið ímillum tað globala (alheimin) og tað lokala (Føroyar) fer at vera ein gjøgnumgangandi tráður. Somuleiðis fer sambandið ímillum náttúru og menniskja eisini at vera eitt afturvendandi evni bæði árinum tit skulu hava lærugreinina tilfeingisfrøði. Lærugreinin stendur á tvørfakligari grund á tann hátt, at týðandi lutir úr lívfrøðini mugu brúkast til at lýsa náttúrugrundarlagið, bæði í alheiminum og í Føroyum. Tað eru serliga náttúrusøgan og vistfrøðin. Náttúrusøgan, tí at náttúrusøgan er læran um allar lívverurnar á jørðini, og vistfrøðin, tí at hon lýsir framleiðslu í náttúruni, og hvussu orka og evni ferðast ígjøgnum vistskipanir og føðiketir. Men tað er ikki nøktandi bert at endurtaka partar av síðbundnu lívfrøðinilærugreinini, og so nevna tað tilfeingisfrøði. Í hugtakinum tilfeingi er íbórið, at tað er okkara tilfeingi at gagnnýta og liva av. Samfeløg liva av tilfeinginum og í náttúruni. Í heiminum og í einum og hvørjum samfelagi er ein búskapur. Búskaparfrøðin er læran um búskapir. Og tað sum eyðkennir allar teir búskapirnar, har sum fólk eru hampuliga væl fyri er, at teir vaksa. Um bruttotjóðarúrtøkan fyri hvønn íbúgva veksur, so merkir tað, at hvør einstakur í tí búskapinum framleiðir meira enn árið fyri. Hetta hevur verið gongdin í vesturheiminum í nógv ár. Heldur enn at viðgera sjálfvan búskaparvøkstur og avleiðingarnar av honum, hevur denturin tí í búskaparfrøðini verið lagdur á at samanbera lond og viðgera teirra kappingarføri.

Men alsamt fleiri búskaparfrøðingar eru farnir at ásanna, at tað ber ikki til at viðgera mennisku, samfeløg og teirra framleiðslu av virðum uttan at hyggja at tí náttúruni, sum hesi virðini í síðsta enda koma úr. Hendan greinin av búskaparfrøðini verður nevnd umhvørvisbúskaparfrøði, og er ein búskaparfrøðilig roynd at skilja, hvussu náttúruutilfeingi og samfeløg eru tengd at hvør øðrum.





Náttúrugrundarlagið

Uttan mun til hvar í heiminum vit eru, so kemur alt tilfeingi úr náttúruni. Tað er bæði lívverurnar í náttúruni og annars øll náttúran, sum er tilfeingi hjá okkum á ein ella annan hátt. Vit kunnu skilja ímillum varandi tilfeingi sum lívverur, vindur, vatn, streymur og hiti og ikki varandi sum olja, gass, jarn og kopar. Í náttúruni er sovrit sum vatn, kopar, jarn og onnur evni, at gagnnýta til framleiðslu av vørum okkum tørva. Lívverurnar gagnnýta vit til føði fyrst og fremst, men eisini til mangt annað. Lívverurnar liva í einari vistskipan, og í einhvørjum føðiliði í einari vistskipan er ein framleiðsla. Fyrsta føðiliðið í øllum føðiketum eru tær lívverurnar sum kunnu ljóssamevna (Fotosyntesa). Tær taka CO_2 úr atmosferuni og vatn úr moldini. Kolevni í CO_2 verður sett saman í lívrunna evni drúvusukur. Hendan tilgongdin, ið verður nevnd ljóssamevning, krevur nógv orku til sína framleiðslu av drúvusukur, alla hesa orkuna fáa planturnar frá sólarljósinum.

Tarin slýleggur er í fyrsta liði í føðiketuni í fjøruni. Luftbløðurnar, sum síggjast týðiliga á myndini eru úrslit av ljóssamevningini.

Orð og hugtøk

Føðilið

lið í føðiketuni. fyrsta lið er altíð lívverur sum gera lívrunnin evni úr ólívrunnum tær ljóssamevna. *en. trophic level*

Ljóssamevning

tilgongdin tær ið vatn og CO_2 verða til kolvætu í grønum plantum í sólarljósi. *en. photosynthesis*



Í heimshøvunum eru frumframleiðarirnir ørsmáar einkykualgur. Eisini smáar algur ber til at ala og brúka í framleiðslu av fóðri, heilivági og brennievni.

Í sjónum eru lívverurnar í fyrsta føðiliði ikki stórar plantur; men ørsmátt plantuæti og í fjøruni eru frumframleiðarirnir í føðiketuni harumframt stóru tararnir. Hvussu nógv er til av einari lívveru, sum vit gagnnýta, vil sjálvandi vera tengt at framleiðsluni í tí vistskipanini.

Men lívverurnar eru so ómetaliga mangar og so ymiskar. Tær eru ørsmáar bakteriur, ið ikki síggjast við berum eygum og tær eru hvalir í viga fleiri tons. Allar hava lívverurnar tó eina felags søgu – náttúrusøgan. Áðrenn nýggju vísindini lívfrøði og jarðfrøði tóku dik á seg í 19 øld, vórðu allar lívverurnar bólkaðar eftir líkaskapi. Hvørjar vóru líkar og hvørjar vóru minni líkar og hvørjar høvdu nærum ongi felags eyðkenni. Vit vita nú, at øll sløgini av lívverum á jørðini hava eina felags náttúrusøgu og enntá ein felags ættfaðir. Tað merkir samstundis, at bólkarin ikki bert eru bygdir á líkaskap, men eisini skyldskap. Jørðin er 4,5 milliardir ár og 3,7 av hesum hevur lív verið á jørðini. Um vit hugsa um Føroyar, so eru Føroyar bygdar upp av gosvirksemi sum varð fyrri nógvum milliónum árum síðan. Kolalindin, sum er ímillum niðastu fláirnar og miðfláirnar er leivdir av lívið, sum fekk ein enda fyrri 55 milliónum árum síðani. Føroyar sum tær síggja út nú eru úrslit av tíðarinnar tonn í 3 milliónir ár. Vatn og ísur hava so líðandi máa dalar og firðir burturav lendinum við teimum skiftandi ístíðunum og heitari tíðarkeiðunum hesi árin. Seinasta ístíð endaði fyrri okkurt um 10.000 árum síðani, og lívverurnar á landi í Føroyum eru allar komnar her síðani. Í sjónum eru vistskipaninar sjálvandi eldri tí umhvørvi í sjónum hevur ikki verið so broytiligt sum uppi á landi.



Burðardygg menning

Alt hetta tilfeingi gagnnýta vit menniskju. Klæðir, byggtilfar, matur og brennievni kemur alt úr náttúruni, og vit gagnnýta tað. Um tilfeingi er lívverur, hevur tað eitt íborið evni at endurnýggja seg sjálv. Um tilfeingi hinvegin ikki er lívverur, so verður tað okkara uppgáva at endurnýta tilfeingi so gott sum til ber, um nakað skal vera eftir til komandi ættarlið. Og hetta nevna vit burðardygg gagnnýtsla; men hvat er burðardygg menning? Tað er ein samfelagsmenning, har náttúra, búskapur, og sosial viðurskipti verða latin okkara eftirkomarum í sama ella betri standi, enn vit finga tað í.

Tað finnast sjálvandi nógvir mátar at lýsa hugtakið burðardygg menning, men flestu lýsingarnar hava støði í Brundtland frágreiðingini frá 1987. Burðardygg menning er ein samfelagsmenning, ið nøktar tørvin hjá núlivandi ættarliðum uttan at seta tørvin hjá komandi ættarliðum í váða. Allar lýsingar av burðardyggari menning leggja stóran dent á at síggja alheimin sum eina samhangandi skipan. Bæði rúm og tíð hongur saman í øllum alheiminum. Um vinnulívið í USA dálkar lofthavið, so hevur dálkingin eisini eina ávirkan á luftina í Asia. Eitt ítøkilig dæmi, sum ávirkar okkum í Føroyum er dálkingin av grindahvali og øðrum dýrum ovalaga í føðiketuni her hjá okkum.

Megindálkingin av tungmetallum og lívrúnum eiturevnum

Orð og hugtøk

Frumframleiðari

tær lívverurnar sum eru í fyrsta liði í føðiketuni og gera lívrúni evni úr ólívrúnum evni. *en. primary producer*

Føðiketa

Orka og evni ferðast ígjøgnum vistskipanir við at lívverur eta hvønnannan. Ein samhangandi keta av lívverum sum eta hvønnannan verður nevnd ein føðiketa. *en. food chain*

lofthav

lag av luft kring himinknøtt serst. jørðina, fyrbrigdi í lofthavinum hava týdning fyri veðurlag, hitastig o.s.fr. *en. atmosphere*



Ferðavinnan roynir ofta at marknaðarføra Føroyar sum eitt land við óspiltari, ódálkaðari og ótamdari náttúru. Men spurningurin er um samsvar er ímillum hesa ímynd froyinga av landinum og veruleikan.

Orð og hugtök

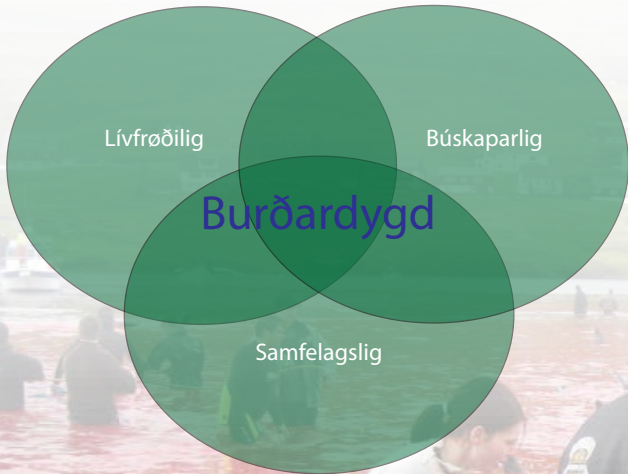
Menningarland

aftarlaga statt el. stutt á leið komið land
(serst. ídnaðarliga og búskaparliga).
en. developing country

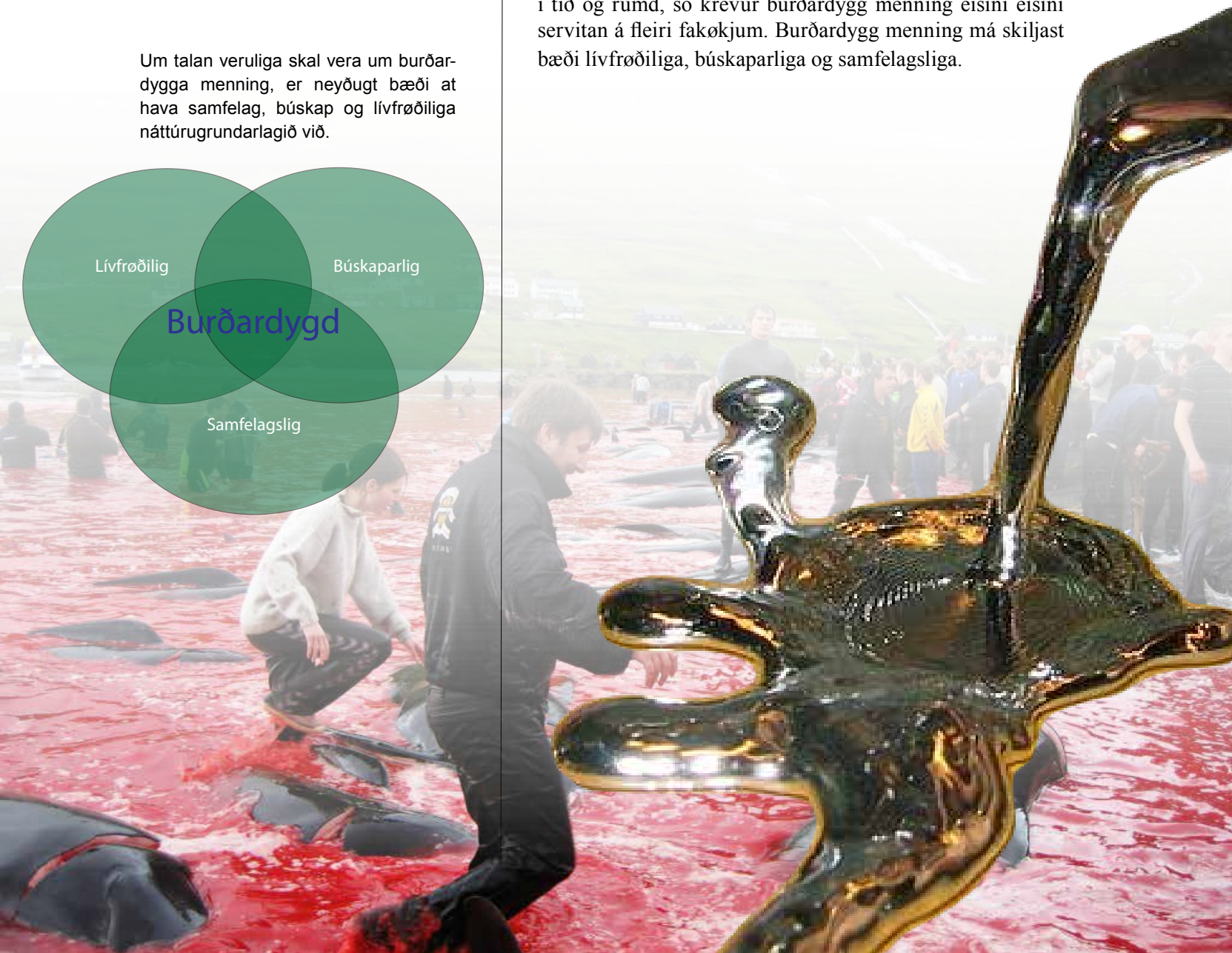
Tungmetal

metal við stórarí evnisnøgd t.d. blýggj og
kyksilvur. *en. heavy metal*

Um talan veruliga skal vera um burðardygga menning, er neyðugt bæði at hava samfelag, búskap og lívfrøðiliga náttúrugrundarlagið við.



er ikki á okkara leiðum, men ávirkar okkum, tí eiturevni upphópast í føðiketum sum vit eru ein partur av. Eisini er týðningarmikið at hugsað langt aftur í tíðina og langt fram í tíðina um vit skulu hava eina fullkomna mynd av hvat burðardygga menning er. Tær avgerðirnar sum okkara ættfedrar tóku ávirka okkum framvegis í dag. Og tær avgerðirnar sum vit taka nú kunnu vælhugsandi hava avleiðingar sum rækka langt fram í tíðina. Hetta er sjálvandi í serligan mun galdandi fyri fyrisiting okkara av tilfeinginum. Tað er eisini týðningarmikið at hugsa um okkum sjálvi og okkara lívsgóðsku í síni heild. Tað er gott at hava góða heilsu, men hvat um tú ert fátækur og ikki hevur móguleika at útbúgva teg. Tað er gott at hava eina inntøku, men hvat um vatnið tú drekkur er dálkað. Tað er gott at hava trúar og talufrælsi, men hvat um tú ikki fært breyðfött tíni familju. Umframt, at burðardygga menning bæði skal skiljast bæði í tíð og rúmd, so krevur burðardygga menning eisini eisini servitan á fleiri fakøkjum. Burðardygga menning má skiljast bæði lívfrøðiliga, búskaparliga og samfelagsliga.





Rávøra og vøra - okkara framleiðsla

Tilfeingi í náttúruni verður ofta nevnt rávøra. Tað merkir okkurt, ið vit gagnnýta, men sum framvegis er ótilvirkað. Nógvur fiskur verður t.d. frystur í blokk og sendur av landinum. Summi havast at hesum, tí tað ger okkum til eitt rávøruútflytaraland eins og nógv menningarland eru.

Fyrst hava vit gagnnýtluna, sum hjá okkum í Føroyum er fiskiveiða, havbúnaður, landbúnaður, ferðavinna og aðrar smærri vinnur. Eftir hetta kemur ein virðisøking av tilfeinginum. Tað er í framleiðsluni av fiskaflaki, mjólk, rullupylsu ella natúruplivingum at virðisøkingin fer fram. Tilfeingi í náttúruni verður til eina rávøru tá ið tað er fingið til vega, og aftaná eina virðisøking nevna vit rávøruna eina vøru. Nógv atlit skulu takast í framleiðsluni av einari vøru. Sjálvandi ræður um frá einum búskaparliðum sjónarhorni, at øka sum mest um virði av vøruni fyri so líttan kostnað sum møguligt. Hetta er sjálvandi tað einasta, sum er búskaparliga burðardygt. Men onnur atlit eru eisini, sum hanga meira og minni saman við tí búskaparliga burðardyggja. Dálkar framleiðslan umhvørvi, er vøran vit framleiða heilsugóð og er sjálvur framleiðsluhátturin menniskjavinarligur og vit kundu hildið fram við atlitum, sum mugu takast, um framleiðslan skal vera burðrdygg í breiðastu merking.

Aliringur



Makrelur



Hornaseyður



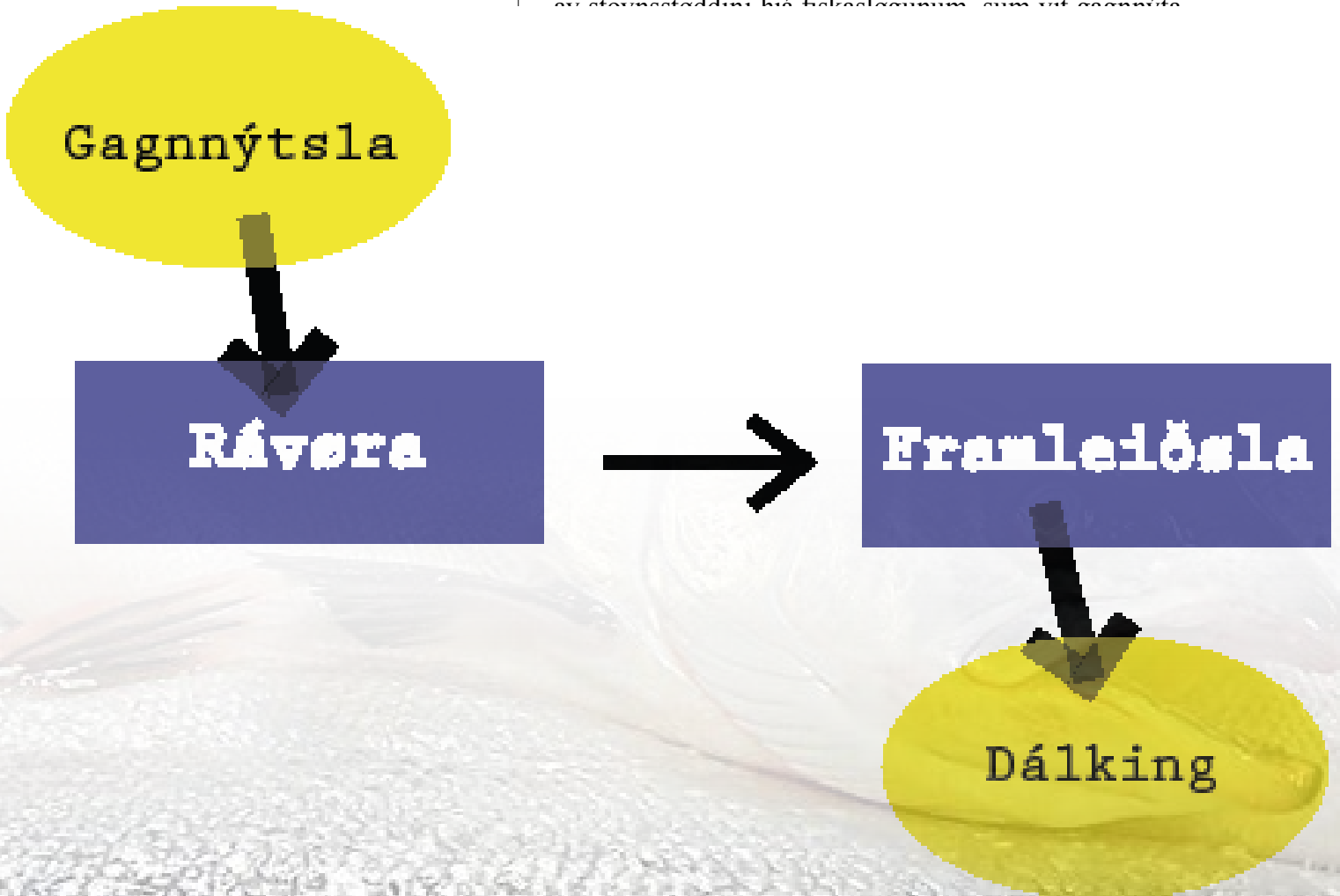
Júgur



Rannsóknarskipið hjá Havstovuni Magnus Heinason, ger á hvørjum ári yvirlitstrolingar fyri at meta um støddina á fiskastovnum.

Náttúrufyrisiting

Lat okkum nú royna at gera hugmyndina um burðardyggja menning eitt sindur meira ítøkiliga. Í fyrstu atløgu er sjálv veiðan, ella tøkan. Hvussu nógv taka vit úr náttúruni. Taka vit alt? Um vit troyta tilfeingi so hart at onki er eftir til komandi ættarlið, er tøkan ikki burðardygg. Hetta royna myndugleikarnir sjálvandi at regulera eftir førimuni, men stórir munur er á, hvussu myndugleikastýrd ymisk gagnnýtsla er. Fiskivinnan í Føroyum er dømi um eina veiðu, sum í Føroyum og aðrastaðni hevur verið stýrd eftir fleiri ymiskum meginreglum. Summastaðni er ein kvotaskipan, sum merkir, at skip og reiðarí árliga fáa tilluta eina kvotu. Ein kvota er ein ávís nøgd í tonsum (T) av einum ávísu fiskaslaga. Í Føroyum hava vit eina fiskidagaskipan. Ístaðin fyri at tilluta eina ávísu nøgd av einum fiskaslaga, so verða fiskidagar tillutaðir. Fiskifrøðin arbeiðir vísindaliga, við at gera metingar av størðastøddini hjá fiskaslaga, sum vit gagnnýta



og metir so um, hvussu stórt tonsatal er ráðiligt at taka úr einum stovni. Men hvussu passa nú tilmælini frá fiskifrøðini við tað meginregluna, sum fyrisitingin er bygd uppá. Tað er spurningurin.

Alivinna, landbúnaður og aðrar tilfeingisvinnur eru sjálvandi eisini meir og minni myndugleika stýrðar gagnnýtlur av náttúruutilfeinginum. Og yvirskipað, so verður eisini roynt at fyrisita alla náttúruna fyri almenningin, ikki bara at regulera gagnnýtluni av náttúruutilfeinginum. Í Føroyum er náttúrufriðingarlóggávan rættiliga gomul. Seinnu árin er ein rívandi menning hend á hesum økinum úti í heimi. Nýggj hugtøk hava vunnið frama og altjóða sáttmálar eru undirskrivaðir fyri at royna at stýra heiminum á rætta kós. Kyotosáttmálin um CO₂ útlát, RIO sáttmálin um lívfrøðiligt margfeldi og Ramsar sáttmálin um varðveitslu av serliga virðismiklum búkjum eru dømi um hetta.

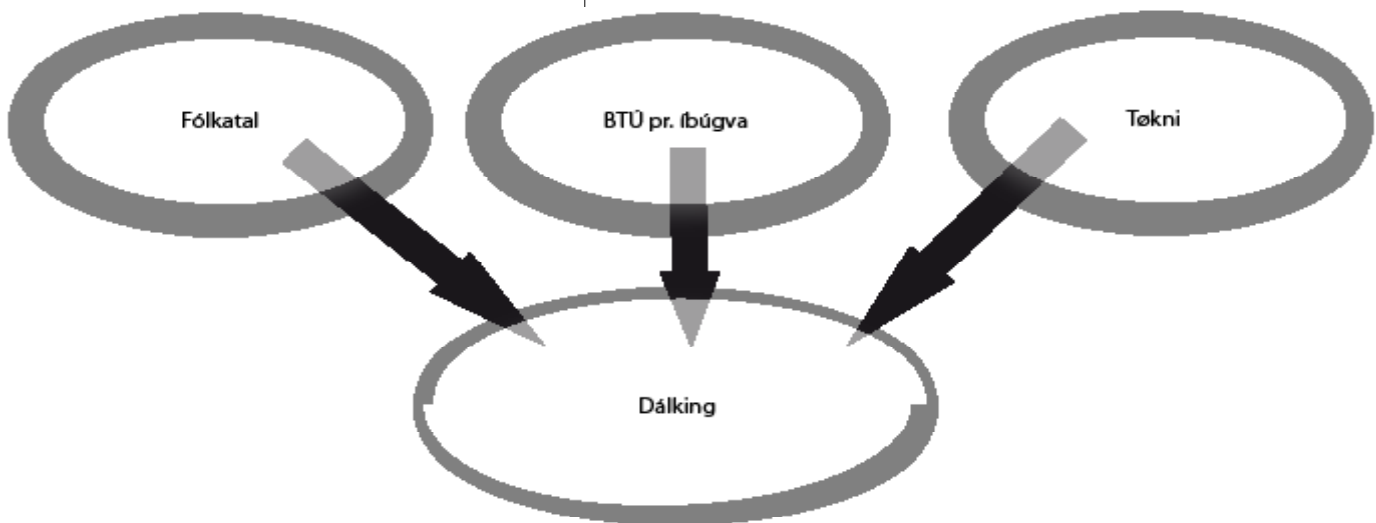
Orð og hugtøk

Stovnur

Tað ið til er av sama slag og nærast saman, fiskastovnur, fuglastovnur, stovnurin av toski undir Føroyum er í vøkstri. *en stock*

Vøra

Rusk



Rusk, sum er tikið úr einum feroyskum havhestamaga. Størsti parturin er plastikk.

Dálking

Aftaná tøkuna av einhvørjum náttúruútilfeingi er ein framleiðsla, sum hevur til endamáls at økja um virðið á rávøruni. Vit kunnu siga, at í hesari framleiðsluni verður rávøran til eina vøru.

Men um vit nú eisini skulu hava hugtakið um burðardyggja menning inn í hendan liðin, so mugu vit hyggja eftir framleiðsluni í síni heild, og ikki bara eftir virðisøkingini av rávøruni. Og her er fyrst og fremst eitt sum kemur til hugs, og tað er dálking. Er framleiðslan av einum tílíkum slag, sum dálkar náttúruna. Dálking kann vera so mangt. Tveita vit fiskaslógv á sjógv, so dálka vit hóast fiskaslógv sum so ikki er eitrandi. Taða vit bøn, so hevur tað eisini eina ávirkan á náttúruna. Og so er tað nærmast sjálvsagt, at um eiturevni verður nýtt í framleiðsluni og endar í náttúruni, so er tað eisini dálking. Um framleiðslan skal vera burðardygg, so er sjálvandi neyðugt, at framleiðslan av vørum ikki ger nakran varandi skaða á náttúruna.

Um vit hyggja at hagtølum, og kaga inn í búskaparfrøðina, so eru tað trý viðurskipti, sum ávirka samlaðu dálkingina í einum landi. Tey eru fólkatal, framleiðsla (BTÚ/íbúgva) og tøkniligir móguleikar.

Forbrúk og rusk

Annaðhvørt vit inflyta vørurnar til Føroyar, ella vit framleiða vørurnar í Føroyum, er miðalforbrúkið hjá okkum eitt týðningarmikið búskaparligt parametur. Um vit forbrúka meira, so veksur búskapurin, og í politiskum kjaki er sjáldvan ósemja um, at búskaparvøkstur er ynskiligt. Og tað er enntá ikki nóg mikið at búskaparvøkstur er, hann skal helst vera størri enn búskaparvøksturinn í grannalondunum ella í hvussu so er líka stórir. Men eitt økt forbrúk av vørum hevur avleiðingar bæði so og so. Búskaparvøkstur og burðardygg menning er ikki neyðturviliga tað sama, hóast vit allarhelst eru best tænt við at stremba eftir báðum. Eitt økt forbrúk merkir bæði ein øktur innflutningur av vørum og eisini ein økt frammleiðsla av vørum til forbrúk og til útflutning. Umframt trupulleikar við dálking av framleiðslu, so vil eitt økt vøruforbrúk geva øktar avbjóðingar við ruski. Um hesar avbjóðingar ikki verða loystar skynsamiliga er ikki talan um burðardygg menning hóast tað júst er talan um búskaparvøkstur.



Meldar dálking av Sandá

Randi Jacobsen
randi@ossatunir.fo



NOYR GÆÐI



PRINTA



VIÐMÁLINGAR 2

aktuelt.fo • Innviðandi

Mikudagur 9. mai 2012 - 16:18

Tórshavnar kommuna melder nú dálking Sandá við taðum, eftir at heilsu- og umhvørvisdeildin hjá kommununi í gjár og týrðaginn hevur gjørt kanningar á staðnum, og staðfest er, hvøðan dálkingin kemur.

Tórshavnar kommuna fekk mánadagin fráboðan um, at Sandá varð ólíkka við taðum. Tórshavnar kommuna var á staðnum mánadaginn og týrðaginn. Staðfest varð, at taðáð var fram við vøgunum frá bóndagaráðnum við Sandá og omaneftir ímóti brúnni jvfr ársna.

Í sambandi við taðingina eru tað farni í eina veit og endasá í Sandá, har tey hava eitt bíl at skúlm savnast í ósanum í Sandagerði.

DEL Á FACEBOOK

Tweet 0

Send 0

Delna 0 Send



Tey sum keypa vørurnar í handlunum á hjalla gána neyvan um, at um forbrúkið verður stórt so økist byrðan á brennistøðini hinumeðna vegin..

Stóð at lesa á portalinum í mai 2012. Men hví er taðing ein trupulleiki? Og hvussu kan man melda taðing? Er taðing ólóglig eftir umhvørvisverndarlógini?

Leinki til greinina er

http://aktuelt.fo/grein/meldar_dalking_av_sand

Framtíðin - ein burðardyggur umhvørvisbúskapur

Vónandi hava tit longu nú fingið eina fatan av, hvat hendan tilfeingislærugreinin snýr seg um. Tilfeingi í breiðastu merking, snýr seg um, hvussu vit liva av og í náttúruni. Búskaparfrøðingar tosa um hvat er skilabest fyri samfelagið. Hværjar íløgur loysa seg, hvussu framleiða vit meira fyri hvønn íbúgva og eru vit yvirhøvur kappingarfør so vit kunnu selja okkara vørur. Men er hetta ein nøktandi lýsing av einum samfelagi. Samfeløg allastaðni í heiminum liva onkursvegnað av at taka úr náttúruni, virðisøkja rávørna til eina vøru, um hon so verður ein náttúruuppliving ella ein dós av makreli. Men hvat er náttúrugrundarlagið. Hvussu

nógva rávøruframleiðslu ber náttúrugrundarlagið.

Samfeløg eru torskild at lýsa, og framskrivingar av lyklatølum í einum samfelagið fara ongantið at vera annað enn kvalifiseraðar gitingar. Náttúran er eisini ógvuliga torskild. Og at spáa um hvussu náttúran fer at broytast nógv ár fram í tíðina er heldur ikki lætt. Serliga veðurlagsbroytingarnar hava gjørt okkum varug við hvussu trupult tað er at spáa um framtíðina.

Við hugtakinum burðardygg menning, fingi vit tó ein móguleika at síggja náttúru, samfeløg, framleiðslu og búskap í síni heild. Burðardygt verður virksemi í einum landi ongantið uttan so, at náttúra og samfelag verður latið okkara eftirkomarum við somu móguleikum sum vit høvdu. Og burðardygt verður virksemi heldur ongantið um vit bert útflyta trupulleikar til onnur lond.

Í hesari lærugreinini sum verður nevnd tilfeingisfrøði og er á b-stigi í nýggju miðnámskúlaskipanini er ætlanin tvørfakligt at lýsa allar tóttir frá náttúru til tilfeingi, frá tilfeingi til rávøru og frá rávøru til vøru. Hvussu virkar samspælið ímillum menniskju og náttúru, og er alt okkara virksemi burðardygt í breiðastu merking.